

มุมมองการพัฒนาองค์กร: มัสยิดและการจัดการชุมชน ทุ่งตำเสาตามวิถีอิสลาม

อุทัย ปริญาสุทินันท์

อาจารย์ประจำหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาชุมชนศึกษา
ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
utaiparinayasutinun@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาองค์กร กรณีมัสยิดของชุมชนทุ่งตำเสา ซึ่งใช้เป็นกลไกขับเคลื่อนการจัดการชุมชนมุสลิม ตำบลทุ่งตำเสา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการจัดเวทีชุมชน เป็นวิธีการในการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยมีผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้นำศาสนา จำนวน 3 คน ผู้นำชุมชน จำนวน 3 คน สัปบุรุษ จำนวน 30 คน เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 5 คน และนักวิชาการ จำนวน 5 คน ร่วมกับการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการศึกษา พบว่า มัสยิดของชุมชนทุ่งตำเสาเป็นพื้นที่ปฏิบัติการจัดการชุมชนตามวิถีอิสลาม ทั้งด้านการสืบทอดศาสนา การจัดการศึกษา การจัดการสิ่งแวดล้อม การจัดการปกครอง การสื่อสารชุมชน และการจัดสวัสดิการชุมชน อีกทั้งยังถือว่ามัสยิดเป็นองค์กรที่ขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่มีความหลากหลายและซับซ้อน รวมทั้งยังต้องปะทะสังสรรค์กับองค์กรในรูปแบบอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน บนพื้นฐานของผลประโยชน์ร่วมที่เป็นที่ยอมรับได้ของแต่ละฝ่าย ดังนั้น มัสยิดจึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาองค์กร ซึ่งเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เป็นขั้นตอนอย่างมีระบบและมีความต่อเนื่อง เพื่อให้เท่าทันกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว อันจักช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและคนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี

คำสำคัญ การพัฒนาองค์กร มัสยิด วิถีอิสลาม

Organization Development in Perspectives: Masjid and Thungtamsao Community Management in Islamic Way of Life

Utai Parinyasutinun

Lecturer, Bachelor of Arts Program in Community Studies

Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University

utaiparinyasutinun@hotmail.com

Abstract

This article aims to study the guidelines to develop organization, in the Masjid of Thungtamsao community, which is used as a mechanism of Muslim community management in Thungtamsao Sub-district, Hat Yai District, Songkhla Province. The instruments of qualitative method were the observation, in-depth interview, group discussion, and community forum are used to collect field data. The participants were 3 mosque's Islamic committees, 3 community leaders, 30 believers, 5 local administration officers, and 5 scholars. In addition, the related documents and research reports were studied and then the data were analyzed. The study found that masjid of Thungtamsao community is a venue to practice the community management in the Islamic way of life for religion, education, environment, politics, communication, and welfare. Moreover, the masjid is as an organization that drives the community development activities which are diverse and complex. It is also utilized to interact with other organizations, both internal and external communities, based on the accepted mutual benefits. Therefore, the masjid is in need of organizational development, which requires a systematic process and continuity to fit with the rapidly changing environment. This aforementioned will make the community stronger and will improve the quality of life of its members.

Keywords: Organization Development, Masjid, Islamic Way of Life

บทนำ

ความเปลี่ยนแปลงของปัจจัยแวดล้อมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนั้น ส่งผลให้องค์การจำเป็นต้องปรับตัวด้วยการนำแนวคิดการพัฒนาองค์การมาใช้ เพื่อให้องค์การก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้ การพัฒนาองค์การมักให้ความสำคัญกับสิ่งเหล่านี้ อันได้แก่ ประการแรก การมีพื้นฐานทางด้านสังคมศาสตร์ แม้ว่าเทคนิคการพัฒนาองค์การจะได้ขยายตัวและบูรณาการเข้ากับศาสตร์การบริหารอื่น ๆ แล้วยก็ตาม ประการที่สอง การให้ความสำคัญกับการพัฒนาสมาชิกขององค์การ ซึ่งผู้บริหารต้องจัดโครงสร้างและกระบวนการทำงานให้สมาชิกในองค์การได้มีความก้าวหน้าตามเส้นทางอาชีพอย่างต่อเนื่อง และประการที่สาม การเพิ่มขีดความสามารถในการทำงาน ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และองค์การ เพื่อให้การทำงานมีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผล และเกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมองค์การ รวมทั้งมีการสร้างนวัตกรรมองค์การอีกด้วย (Rattanapreechawetch, 2009, pp. 147-148; Arsasongtham, 2010, pp. 107-108; Ruangkoon, 2013, pp. 195-197; Wutthirong, 2014, pp. 23-25) ดังนั้น การพัฒนาองค์การจึงเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลานานและต้องบูรณาการความรู้ความสามารถ ที่สำคัญคือ การยอมรับว่าการพัฒนาองค์การเป็นพันธกิจขององค์การที่สมาชิกทุกคนต้องให้ความร่วมมือ จึงจะดำเนินการลุล่วงไปได้ด้วยดี

“ทุ่งตำเสา” เป็นตำบลหนึ่งในอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ซึ่งมีสภาพพื้นที่เป็น “เขา ป่า นาน้ำ” อันมีความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติ และเป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของชาวบ้านมาช้านาน อีกทั้งยังมีชุมชนมุสลิมในพื้นที่ที่มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและอยู่บนครรลองของศาสนาอิสลาม โดยมีมัสยิดอันได้แก่ มัสยิดดินนุอิสลาม มัสยิดดาร์ลอามีน และมัสยิดดาร์ลฮูดา ซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ทั้งด้านศาสนา การศึกษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครอง โดยมีอิหม่ามเป็นผู้นำในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ดังนั้น มัสยิดจึงเป็นองค์การที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน โดยมีรูปแบบการจัดการชุมชนตามวิถีอิสลาม ทั้งนี้ หากมองมัสยิดตามแนวคิด การพัฒนาองค์การแล้ว ก็ถือได้ว่ามัสยิดเป็นองค์การที่มีความซับซ้อนในหลากหลายมิติ อันประกอบด้วย คน วัฒนธรรม ประเพณี และความศรัทธา รวมทั้งทรัพยากรท้องถิ่น ตลอดจนเป็นพื้นที่ปฏิบัติการที่ก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ ทั้งระหว่างคนในชุมชนด้วยกันและระหว่างคนในชุมชนกับคนภายนอกชุมชน กระนั้นก็ตาม เมื่อสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และเทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงไป ย่อมส่งผลทำให้หลายชุมชนต้องมีการปรับตัว เช่นเดียวกับชุมชนมุสลิมในตำบลทุ่งตำเสาที่ต้องปรับตัว ในขณะเดียวกันก็ต้องพยายามรักษากรอบการดำรงอยู่ของชุมชนตามวิถีอิสลาม ดังนั้น มัสยิดในฐานะองค์การสำคัญของชุมชนมุสลิม จึงต้องแสดงบทบาทและหน้าที่ในการจัดการชุมชนให้ดำเนินไปตามสถานการณ์ที่อยู่ ภายใต้หลักศาสนาอิสลามอย่างถูกต้องตามครรลอง ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาแนวทางการพัฒนาองค์การ กรณีมัสยิดของชุมชนทุ่งตำเสา ซึ่งใช้เป็นกลไกขับเคลื่อนการจัดการชุมชนมุสลิม ตำบลทุ่งตำเสา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา อันจักช่วยทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและคนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี รวมทั้งมีสันติสุขได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาองค์การ กรณีมัสยิดของชุมชนทุ่งตำเสา ซึ่งใช้เป็นกลไกขับเคลื่อนการจัดการชุมชนมุสลิม ตำบลทุ่งตำเสา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา อันจักช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและคนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี รวมทั้งมีสันติสุขได้

วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้ในการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการจัดเวทีชุมชน เป็นวิธีการในการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยมีผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ ผู้นำศาสนา จำนวน 3 คน ผู้นำชุมชน จำนวน 3 คน สัปบุรุษ จำนวน 30 คน เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 5 คน และนักวิชาการ จำนวน 5 คน ร่วมกับการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ผลการวิจัย

ชุมชนทุ่งตำเสาตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลทุ่งตำเสา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา มีหมู่บ้าน จำนวน 10 หมู่บ้าน โดยมีอยู่เพียงสองหมู่บ้านที่เป็นชุมชนมุสลิม อันได้แก่ หมู่ที่ 5 บ้านโเฮ๊ะ และหมู่ที่ 6 บ้านนาแสน ซึ่งชุมชนทุ่งตำเสามีความน่าสนใจตรงที่ แม้ว่าชุมชนมุสลิมจะมีอยู่เพียงสองหมู่บ้าน แต่ก็มีมัสยิดจำนวนมากถึงสามแห่ง อันได้แก่ มัสยิดดินูนอิสลาม มัสยิดดารุลอามิน และมัสยิดดารุลฮูดา โดยมีมัสยิดเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการจัดการชุมชนมุสลิมในมิติต่าง ๆ ดังนี้

ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับมัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสา

มัสยิดดินูนอิสลาม เป็นมัสยิดเก่าแก่ขนาดกลางที่มีพัฒนาการมาจากสุเหร่าอิสลา ฮุนคัยริ ที่แปลว่า “ความดี” ซึ่งเป็นสุเหร่าเก่าแก่ในชุมชนทุ่งตำเสาที่มีขนาดใหญ่ ประกอบด้วยตัวเรือนหลายหลัง และถือเป็นสถานที่สำคัญ อันเป็นศูนย์กลางที่ใช้ในการประกอบศาสนกิจของคนในชุมชน ทั้งในหมู่ที่ 6 บ้านนาแสน และหมู่ที่ 5 บ้านโเฮ๊ะ โดยมีอิหม่าม ซึ่งเป็นคนในหมู่ที่ 6 บ้านนาแสน แต่ทว่า เมื่อเวลาเปลี่ยนไป ชุมชนมีการขยายตัวของครัวเรือน ทำให้มีสมาชิกในชุมชนมีจำนวนเพิ่มขึ้น จึงได้มีการรื้อโครงสร้างของสุเหร่า โดยทั้งสองหมู่บ้านได้แบ่งวัสดุที่ได้จากโครงสร้างของสุเหร่าไปสร้างเป็นมัสยิดประจำหมู่บ้านของตน นั่นคือ มัสยิดดารุลฮูดา ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 บ้านโเฮ๊ะ และมัสยิดดินูนอิสลาม ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 บ้านนาแสน ซึ่งเดิมที่ตั้งอยู่ตรงข้ามกับพื้นที่ตั้งในปัจจุบัน ก่อนจะย้ายมาสร้างเป็นอาคารทรงไทยยกพื้นที่มีหลังคาทรงปั้นหยาถึงจั่ว โดยสร้างบนที่ดินที่ชาวบ้านร่วมกันสมทบทุน เพื่อจัดซื้อและมอบให้เป็นที่ดินของมัสยิด ทั้งนี้ มัสยิดดินูนอิสลาม ถือเป็นการพัฒนาขยายฐานต่อจากสุเหร่า จึงมีประวัติก่อตั้งคือ ปี พ.ศ. 2463 ซึ่งมัสยิดแห่งนี้ใช้เป็นสถานที่ทำกิจกรรมทางศาสนาในชุมชน ต่อมาได้สร้างอาคารมัสยิดหลังใหม่เพิ่มเติมในบริเวณเดียวกัน เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กสามชั้น หน้าต่างเป็นรูปทรงโค้งยอดแหลมในชั้นที่สอง และรูปทรงสี่เหลี่ยมในชั้นที่สาม ประดับด้วยโดมทรงหัวหอมแบบอาหรับ มีดาวและพระจันทร์เสี้ยว

ที่เป็นสัญลักษณ์ของอิสลามตกแต่งบนโดม ทำให้ภายในพื้นที่บริเวณมัสยิดถูกจัดสรรเป็นสามส่วน ได้แก่ อาคารมัสยิดที่ใช้ประกอบศาสนกิจ อาคารเรียน และที่อาบน้ำละหมาด ปัจจุบันนี้ยังอยู่ระหว่างการก่อสร้างอาคารเพิ่มเติมในบริเวณด้านหลังมัสยิด เพื่อใช้เป็นศูนย์อบรมจริยธรรมประจำมัสยิดและเป็นที่พักอำนวยความสะดวกให้กับนักเดินทาง ทั้งนี้ มัสยิดดินูนอิสลามมีคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดจำนวน 15 คน โดยมีนายอัคครอนีย์ ลาเต๊ะ เป็นอิหม่าม นายสัน สันทรน เป็นคอเต็บ และนายสุวัฒน์ พันธุ์ เป็นบิหลัน ดูแลรับผิดชอบมัสยิดและสัปบุรุษ จำนวนกว่า 600 คน

มัสยิดดารุลฮูดา เป็นมัสยิดขนาดเล็กที่มีพัฒนาการมาจากสุเหร่าอิสลา ฮุนคัยรี เช่นเดียวกัน โดยตั้งอยู่หมู่ที่ 5 บ้านโไฮ้ จดทะเบียนก่อตั้งเป็นมัสยิดประจำชุมชนเมื่อ ปี พ.ศ. 2495 บนที่ดินที่ชาวบ้านร่วมกันบริจาคเงินซื้อแล้วบริจาคให้เป็นที่ดินของมัสยิด โดยสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2497 ซึ่งชื่อมัสยิดดารุลฮูดานั้น แปลว่า “บ้านแห่งการนำทาง” อันหมายถึงการนำทางให้ชาวมุสลิมเข้าถึงอัลลอฮ์ ทั้งนี้ โครงสร้างภายนอกของมัสยิดเป็นอาคารก่ออิฐฉาบปูนทรงสี่เหลี่ยม ตกแต่งด้วยโดมทรงหัวหอมแบบอาหรับ มีดาวและพระจันทร์เสี้ยวที่เป็นสัญลักษณ์ของอิสลามตกแต่งบนโดม อาคารทาดด้วยสีฟ้าทั้งอาคาร บริเวณโดยรอบมัสยิดเป็นสนามหญ้าว่างเปล่าที่ใช้เป็นพื้นที่จัดกิจกรรมของชุมชน เช่น กิจกรรมส่งเสริมสุขภาพ และกิจกรรมรณรงค์พื้นที่ปลอดบุหรี่ ปัจจุบันนี้มีผู้ดูแลมัสยิดเป็นคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด รุ่นที่สาม มีจำนวน 15 คน โดยมีนายมนูญ รัตนพันธ์ เป็นอิหม่าม นายชาติรี โหดมาน เป็นคอเต็บ และนายทวี หมู่เก็ม เป็นบิหลัน ทำหน้าที่คอยดูแลมัสยิดและเป็นผู้นำให้แก่สัปบุรุษ จำนวนกว่า 600 คน ให้เป็นไปตามแนวทางของศาสนาอิสลาม นอกจากนี้ ที่ผ่านมาชุมชนยังมีบทบาทเพื่อสังคมในด้านอื่น ๆ โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติและศาสนา ทั้งการช่วยเหลือผู้ประสบภัยสึนามิในจังหวัดภูเก็ตและจังหวัดกระบี่ และการช่วยเหลือผู้อพยพชาวซีเรีย ชาวปาเลสไตน์ และชาวโรฮิงญา โดยมีคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดทำหน้าที่รวบรวมสิ่งของและระดมเงินจากผู้บริจาค เพื่อให้ความช่วยเหลือแก่คนเหล่านั้น ดังสะท้อนจากผู้ให้ข้อมูลที่ว่า “มุสลิมนั้นเป็นพี่น้องของมุสลิม ไม่จำกัดสีผิว ภาษา เชื้อชาติ ฐานะ ไม่ว่าเขาคอนนั้นจะเป็นใคร มาจากไหน พูดภาษาอะไร ชาวหรือดำ สูงศักดิ์หรือต่ำต้อย หากเป็นมุสลิม เขาก็คือพี่น้องของเรา ที่เราจะต้องช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของเขาจริง ๆ”

มัสยิดดารุลอามีน เป็นมัสยิดขนาดเล็ก ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 บ้านโไฮ้ เดิมชื่อว่ามัสยิดอิสลาฮูลคัยรี ซึ่งแปลว่า “การพัฒนาความดี” สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2490 ในพื้นที่ของโรงเรียนพัฒนาการศึกษาในปัจจุบัน แต่เนื่องจากการเดินทางไปละหมาดไม่ค่อยสะดวกมากนัก กอปรกับเมื่อชุมชนมีการขยายตัว มีสมาชิกจำนวนเพิ่มขึ้น ชาวบ้านจึงต้องการให้ชุมชนมีการบริหารจัดการมัสยิดได้อย่างอิสระมากขึ้น ดังนั้น ในปี พ.ศ. 2540 จึงย้ายมาสร้าง ณ ที่ตั้งปัจจุบัน และเปลี่ยนชื่อเป็นมัสยิดดารุลอามีน ที่แปลว่า “สถานที่ปลอดภัย” โดยทุนที่ใช้ในการจัดสร้างมัสยิดได้รับมาจากเงินที่ชาวบ้านช่วยกันบริจาคและเงินสนับสนุนจากองค์กรเพื่อการกุศลอิสลามนานาชาติ ประเทศคูเวต ในช่วงเริ่มการก่อสร้างนั้น อาคารด้านนอกของมัสยิดทำด้วยอิฐฉาบปูนชั้นเดียว ทรงหกเหลี่ยม ต่อมามีการต่อเติมอาคารทรงสี่เหลี่ยมเพิ่มเติมติดกับอาคารเดิม ตัวอาคารทาดด้วยสีส้มทั้งหลัง ประดับด้วยซุ้มโค้งรอบตัวอาคารและประดับด้วยโดมกลมสีขาวเพื่อง ทั้งนี้ คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด มีจำนวน 13 คน สัปบุรุษมีจำนวนกว่า 400 คน โดยมี

นายเหม บินหมาด เป็นอิหม่าม นายหุสลุ มูเก็ม เป็นคอเต็บ และนายสันติ หลังทวา เป็นบิหลัน นอกจากนี้ มัสยิดดารุลอามีนยังได้รับรางวัลมัสยิดที่มีการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับดี ประจำปี 2557 จากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งรางวัลนี้สะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจและความสามัคคีของชาวมุสลิมในชุมชน ที่ร่วมกันลงมือปฏิบัติจัดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในมัสยิดได้เป็นอย่างดี

สรุปได้ว่า มัสยิดทั้งสามแห่งล้วนเกิดจากพลังศรัทธาในหลักคำสอนศาสนาอิสลามของคนในชุมชน ซึ่งริเริ่มและจัดสร้างขึ้นโดยร่วมกันบริจาคเงินสมทบทุน จนทำให้มัสยิดอยู่คู่ชุมชนมาจวบจนปัจจุบัน อนึ่ง มัสยิดเหล่านี้ล้วนก่อสร้างในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน โดยมีอายุกว่าเก้าทศวรรษ ผ่านการทำนุบำรุงรักษาโดยคนในชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า สะท้อนให้เห็นถึงการขยายตัวของครัวเรือนในชุมชนมุสลิมที่ทำให้สมาชิกในชุมชนทั้งสองแห่งนี้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนต้องมีมัสยิดจำนวนเพิ่มขึ้นตามไปด้วย เพื่อให้มีสถานที่เพียงพอต่อการประกอบศาสนกิจและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน อาจกล่าวได้ว่า มัสยิดเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงความเป็นชุมชนมุสลิม ซึ่งบ่งบอกถึงความศรัทธาต่อหลักศาสนา ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในชุมชน และการเรียนรู้และพัฒนา รวมทั้งการมีผู้นำที่ดี ตลอดจนการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและองค์กรภายนอก

มัสยิดกับการจัดการชุมชนตามวิถีอิสลาม

ดังเป็นที่ทราบมาแล้วว่า ทุ่งตำเสามีชุมชนมุสลิมอยู่เพียงสองหมู่บ้าน แต่มีมัสยิดจำนวนมากถึงสามแห่ง อันสะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาของคนในชุมชนที่มีต่อศาสนาอิสลามอย่างมั่นคง ในขณะที่เดียวกันมัสยิดเหล่านี้ก็ไม่ได้เป็นเพียงองค์การที่ดำเนินภารกิจเพื่อศาสนาเท่านั้น แต่ทว่า มัสยิดยังมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน โดยมีรูปแบบการจัดการตามวิถีอิสลามที่มีความน่าสนใจอีกด้วย ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดดังต่อไปนี้

มัสยิดกับการเป็นองค์กรทางศาสนา มัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสาแต่ละแห่งล้วนเกิดจากการริเริ่มและจัดสร้างขึ้น ตามความต้องการที่จะมีสถานที่ประกอบศาสนกิจในชีวิตประจำวันของคนในชุมชน สะท้อนถึงความศรัทธาที่มีต่อศาสนาด้วยการปฏิบัติศาสนกิจ เพื่อแสดงถึงความภักดีต่ออัลลอฮ์ โดยเฉพาะการละหมาด ซึ่งมีทั้งการละหมาดประจำวันห้าเวลาหรือฟิรดู และการละหมาดตามแบบอย่างของท่านศาสดาในโอกาสต่าง ๆ เช่น เมื่อคนในชุมชนเสียชีวิต ก็จะต้องนำศพมาทำพิธีละหมาดที่มีมัสยิดก่อนนำไปฝังที่กุโบร์ รวมทั้งการละหมาดในวันศุกร์ ที่มุสลิมหรือมุสลิมเพศชายต้องไปละหมาดร่วมกันอย่างพร้อมเพรียง อันถือเป็นการรวมตัวประจำสัปดาห์เพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งมักจะมีการพูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลหรือกระจายข่าวสารต่าง ๆ สู่คนในชุมชนให้รับรู้โดยทั่วกัน สะท้อนให้เห็นว่า ภารกิจด้านศาสนาถือเป็นหน้าที่หลักที่สำคัญของมัสยิด อีกทั้งมัสยิดยังเป็นสถานที่จัดกิจกรรมในด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกำรบ่มเพาะคุณธรรมจริยธรรมให้แก่คนในชุมชนและการสืบทอดศาสนา เช่น การอ่านคัมภีร์อัลกุรอานและการบรรยายธรรม โดยมีคอเต็บเป็นผู้ทำหน้าที่นี้ประจำมัสยิด ซึ่งเนื้อหาของการบรรยายธรรมบางส่วนนั้น มุ่งส่งเสริมการใช้ชีวิตในสังคมพหุวัฒนธรรม เพื่อให้อยู่ร่วมกันได้ โดยไม่แตกแยก รวมทั้งสร้างความสันติสุขให้แก่ชุมชนและสังคม

การจัดการศึกษาเพื่อบ่มเพาะคุณธรรมและสืบทอดศาสนา มัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสามีการจัดการศึกษา เพื่อส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมตามหลักศาสนาอิสลาม โดยมีการเปิดสอนฟรีดูอินให้แก่เด็กในชุมชนที่มีอายุระหว่าง 5-12 ปี เพื่อให้รู้และเข้าใจหลักการและประพฤติปฏิบัติตนตามหลักการของศาสนาอิสลาม เช่น การสอนให้อ่านคัมภีร์อัลกุรอาน การละหมาด และการอ่านดุอาหรือขอพรในวาระต่าง ๆ ร่วมกับการสอนภาษา โดยเฉพาะภาษาอาหรับ ที่ใช้ในคัมภีร์อัลกุรอาน ซึ่งจะมีการเรียนการสอนในวันหยุดจากการเรียนสายสามัญในช่วงเช้าของวันเสาร์-อาทิตย์ หรือช่วงเช้าของวันหยุดปิดภาคการศึกษา ซึ่งสอนโดยผู้รู้ที่มีจิตอาสาในชุมชนและคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดนั้น ๆ อีกทั้งมัสยิดยังส่งเสริมการเรียนการสอนและการอบรมในวาระต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นการส่งเสริมการให้ความรู้ ทั้งด้านศาสนาและอาชีพ เช่น การอบรมศาสนาประจำเดือน การอบรมเยาวชนประจำปีหรือค่ายอบรมเยาวชนภาคฤดูร้อน การอบรมมุสลิมหรือมุสลิมใหม่ การอบรมกลุ่มมุสลิมะห์แม่บ้าน และการอบรมวิชาชีพ นอกจากนี้ มัสยิดยังมีสถาบันหรือส่วนงานย่อยที่ปฏิบัติภารกิจในการส่งเสริมการศึกษาของชุมชน อันได้แก่ ศูนย์อบรมศาสนาอิสลามและจริยธรรม ห้องสมุด และลานกีฬา

การจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดีตามหลักศรัทธาในอิสลาม บทบาทที่สำคัญอย่างหนึ่งของมัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสา คือ การจัดการด้านสิ่งแวดล้อมที่ดี เนื่องจากหลักคำสอนของศาสนาอิสลามนั้น จะให้ความสำคัญกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความสะอาด เนื่องจากทุกสรรพสิ่งบนโลกนี้ ล้วนเป็นสิ่งที่มีอัลลอฮ์ประทานมาให้แก่มวลมนุษยชาติได้ใช้ในการดำรงชีวิต ฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ของมุสลิมที่ต้องดูแลรักษาและใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า ดังนั้น คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดและชุมชนจึงได้ร่วมกันจัดการสิ่งแวดล้อมโดยรอบมัสยิดให้มีความสะอาด เป็นระเบียบเรียบร้อย มีการปลูกต้นไม้เพื่อให้ความร่มรื่น อันจะส่งผลดีต่อคนชุมชนที่เข้ามาใช้มัสยิดเป็นสถานที่สำคัญในวิถีชีวิตประจำวัน โดยเฉพาะมัสยิดดารุลอามีน ที่ได้รับรางวัลมัสยิดที่มีการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับดี ประจำปี 2557 ซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่องค์กรทางศาสนาในพื้นที่อื่น ๆ ในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม

การไกล่เกลี่ยความขัดแย้งเพื่อสร้างความสมานฉันท์ มุสลิมในชุมชนทุ่งตำเสามีการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยมุ่งเน้นการยุติปัญหาในระดับชุมชน โดยมีมัสยิดทำหน้าที่เปรียบเสมือนศาลยุติธรรม อันเป็นสถานที่พิจารณาและพิพากษาข้อพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่างคู่กรณีต่าง ๆ โดยมีอิหม่ามเป็นคนกลางและมีสมาชิกในชุมชนร่วมกันทำหน้าที่ไกล่เกลี่ย พิจารณา และตัดสินปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชน โดยชุมชนเห็นว่าวิธีการนี้จะช่วยประนีประนอมให้เกิดการมองสภาพปัญหาความขัดแย้งอย่างรอบด้านและครอบคลุมมากกว่าการตัดสินจากตัวบทกฎหมายเพียงอย่างเดียว อีกทั้งชุมชนยังยึดหลักคำสอนของศาสนาอิสลามที่ถือว่าเป็นศาสนาแห่งสันติ และไม่ส่งเสริมการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา โดยอยู่บนหลักคำสอนที่ว่า “มุสลิมคือพี่น้องกัน” รวมทั้งยึดมั่นในหลักความยุติธรรม ความเสมอภาค และการสร้างความสมานฉันท์ปรองดองรักและสามัคคีกันในหมู่พี่น้องมุสลิม

การจัดการสวัสดิการชุมชนตามวิถีอิสลาม ปัจจุบันนี้มัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสามีบทบาทสำคัญในด้านสังคม นั่นคือ การช่วยขับเคลื่อนสวัสดิการชุมชนในหลากหลายรูปแบบ เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนในชุมชน เช่น การมีกองทุนสวัสดิการประจำมัสยิดประจำชุมชน ซึ่งมีเงินทุนหลักมาจากการบริจาคของ

คนในชุมชนที่มาร่วมละหมาดในทุกวันศุกร์ ที่สำคัญคือ กองทุนชะกาตเพื่อสวัสดิการชุมชน ซึ่งชะกาตเป็นหลักที่ศาสนาอิสลามได้บัญญัติไว้เรื่องการจัดสรรทรัพย์สินจำนวนหนึ่งที่เจ้าของทรัพย์สินนั้น มีหน้าที่ต้องจ่ายให้แก่บุคคลที่อยู่ในข่ายมีสิทธิที่จะได้รับความช่วยเหลือ โดยเฉพาะคนยากจนและคนด้อยโอกาส ในขณะเดียวกันก็ถือเป็นการขัดเกลาจิตใจให้ผู้จ่ายชะกาตนั้น รู้จักจัดสรรและแบ่งปันทรัพย์สินที่มีอยู่ ให้ละจากกิเลส ความตระหนี่ และความโลภ ดังนั้น การจ่ายชะกาตจึงก่อให้เกิดประโยชน์ ทั้งระดับบุคคล ชุมชน และสังคม อันถือเป็นการจัดสรรทรัพยากรอีกทางหนึ่ง เนื่องจากได้ช่วยสร้างอำนาจการซื้อให้แก่คนที่ไม่มีอำนาจ เมื่อคนในสังคมมีอำนาจซื้อ ย่อมส่งผลให้ร้านค้าสามารถรักษาการจ้างงาน เกิดการกระจายรายได้ และลดความเหลื่อมล้ำของสังคม รวมทั้งลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างคนรวยกับคนจนได้เป็นอย่างดี

มัสยิดกับการสื่อสารชุมชน มัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสาามีบทบาทสำคัญต่อการเป็นศูนย์กลางการสื่อสารของชุมชน ทั้งในแง่การสื่อสารระหว่างคนในชุมชนด้วยกันและระหว่างคนในชุมชนและหน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะเทศบาลเมืองทุ่งตำเสา โดยมัสยิดเป็นสถานที่กระจายข่าวสารให้แก่คนในชุมชนได้รับรู้อย่างทั่วถึง ทั้งข้อมูลที่เป็นการประกาศข่าวราชการ แจ้งเตือนเหตุร้าย และความเคลื่อนไหวของชุมชน ตลอดจนการให้ความรู้ต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อสร้างโอกาสให้คนในชุมชนได้รับรู้รับทราบข้อมูลข่าวสารอย่างกว้างขวางและเท่าเทียมกัน อันถือเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตย

สรุปได้ว่า มัสยิดนอกจากจะเป็นพื้นที่ปฏิบัติการสืบทอดศาสนาแล้ว ยังเป็นพื้นที่ปฏิบัติการจัดการชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านการศึกษา สิ่งแวดล้อม การปกครอง สวัสดิการชุมชน และการสื่อสารชุมชน

แนวทางการพัฒนา มัสยิดของชุมชนทุ่งตำเสา

มัสยิดมักจัดให้มีการประชุมสัมมนาอยู่เป็นประจำ เพื่อเพิ่มศักยภาพของคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด รวมทั้งพี่น้องมุสลิมในชุมชน โดยมีเทศบาลเมืองทุ่งตำเสาคอยให้การสนับสนุนและยังเปิดโอกาสให้ภาคีเครือข่ายจากทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐและเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมในการพัฒนา มัสยิดให้เป็นศูนย์กลางการจัดการชุมชน ภายใต้หลักซารีอะห์ หรือหลักปฏิบัติเพื่อโลกนี้และโลกหน้า อันหมายถึง กฎหมาย คำสั่ง การให้แนวทาง และหลักการในการดำเนินชีวิตที่ได้ถูกบัญญัติไว้โดยพระผู้เป็นเจ้าของมนุษย์ชาติ และพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 ทั้งยังมีการปรับปรุงภูมิทัศน์เพื่อให้บริเวณมัสยิดมีพื้นที่สีเขียวเพิ่มขึ้น ตลอดจนพัฒนาห้องสมุดที่มีอยู่ให้พร้อมต่อการจัดการความรู้ของชุมชน แม้จะมีข้อจำกัดในเรื่องพรมแดนความรู้ด้านการจัดการอยู่บ้างก็ตาม

กล่าวโดยสรุปได้ว่า มัสยิดของชุมชนทุ่งตำเสาเป็นองค์กรที่มีการพัฒนาที่น่าสนใจ อันเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เป็นขั้นเป็นตอนอย่างมีระบบและมีความต่อเนื่อง เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในปัจจุบัน ซึ่งมัสยิดจำเป็นต้องมีการพัฒนาในมุมมองการพัฒนาองค์กรในด้านต่าง ๆ เพื่อเอื้อต่อการพัฒนาชุมชนและศักยภาพของสมาชิก อันได้แก่ มุมมององค์กรที่ต้องปฏิบัติการจัดการชุมชน มุมมององค์กรที่ต้องรู้ถึงอนาคตและแนวโน้มของการพัฒนาองค์กร และมุมมององค์กรที่ต้องประยุกต์การพัฒนาองค์กรสู่การจัดการชุมชน ทั้งนี้ เพื่อพัฒนา มัสยิดให้เป็นองค์กรที่ร่วมสมัยอยู่เสมอ อันจักช่วยให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและคนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาซึ่งสะท้อนบทบาทของมัสยิดในฐานะที่เป็นองค์การสำคัญของชุมชนมุสลิมในตำบลทุ่งตำเสา ซึ่งมีการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนตามวิถีอิสลามนั้น สามารถอธิบายได้ด้วยหลักการทางศาสนาของศาสนาอิสลามที่ได้บัญญัติไว้ให้เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของมุสลิมอย่างเป็นสากล ซึ่งข้อค้นพบจากการศึกษานั้นมีประเด็นที่สอดคล้องกันและสามารถนำมาอภิปรายผลได้ รายละเอียดมีดังนี้

มองมัสยิดผ่านปฏิบัติการจัดการชุมชนตามวิถีอิสลาม

มัสยิดกับบทบาทการสืบทอดศาสนา ชุมชนทุ่งตำเสาที่มีหมู่บ้านชาวมุสลิมเพียงสองหมู่บ้าน แต่มีมัสยิดมากถึงสามแห่งนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาในศาสนาอิสลาม โดยมัสยิดมีบทบาทสำคัญต่อการสืบทอดศาสนา นั่นคือ การประกอบศาสนกิจและกิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การละหมาดในชีวิตประจำวัน ซึ่งถือเป็นบทบาทหลักที่มีอยู่ในทุกชุมชนมุสลิม และการจัดการเรียนการสอนด้านศาสนา ซึ่งเป็นกิจสำคัญที่มุสลิมต้องปฏิบัติ เพื่อการเป็นมุสลิมที่ดีที่มีความจงรักภักดีต่อองค์อัลลอฮ์ (Sanasen, 2012, p. 69; Sanasen, 2015, pp. 110-111; Raksamani, 2008, p. 132) โดยเฉพาะการละหมาดวันศุกร์ที่มุสลิมเพศชายต้องไปรวมตัว เพื่อละหมาดโดยพร้อมเพรียงกัน หากมองในแง่การจัดการชุมชนแล้ว กิจกรรมนี้ถือเป็นกลไกการจัดการชุมชนที่ดีประการหนึ่ง ดังที่ จีร์ศักดิ์ โสะสัน, เยาวลักษณ์ อภิชาติวิมลภ, และ มณีมีชัย ทองอยู่ (Sohsan, Apichatvullop & Thongyou, 2008, p. 70) ได้กล่าวถึงชุมชนมัสยิดนุรุลอีมาน ตำบลระแงง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งใช้โอกาสในการละหมาดวันศุกร์ของชุมชนในการสร้างความร่วมมือและสร้างความเป็นปึกแผ่นในชุมชน นอกจากการละหมาดแล้ว อิหม่ามยังแสดงปาฐกถาธรรมที่เรียกว่า “คุตบะฮ์” ให้แก่สมาชิกในชุมชน เพื่อกระตุ้นและสร้างจิตสำนึกร่วมกันเห็นถึงคุณค่าของศาสนาและความศรัทธาร่วมกัน ในฐานะความเป็นพี่น้องของมุสลิมในชุมชน

การจัดการศึกษาเพื่อการดำรงอยู่ของวิถีอิสลามในสังคมที่เปลี่ยนแปลง ผลการศึกษาที่สะท้อนบทบาทมัสยิดกับการจัดการศึกษา ทั้งในด้านการเรียนการสอนหลักศาสนา เพื่อการสืบทอดศาสนาและปลูกฝังจริยธรรมให้แก่คนในชุมชน โดยเฉพาะเด็ก ที่ถือเป็นคนรุ่นต่อไปของชุมชน และการเรียนการสอนในด้านอื่น ๆ เพื่อการดำรงชีพ โดยเฉพาะการจัดอบรมส่งเสริมอาชีพ ซึ่งการจัดการศึกษาดังกล่าวถือเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนมุสลิม เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมได้อย่างถูกต้องตามหลักอิสลาม ดังที่ มนุศักดิ์ โต๊ะเถื่อน และ นิเลาะ แวอุเซ็ง (Tothuan & Wae-U-Seng, 2010, p. 74) อธิบายถึงการปลูกฝังจริยธรรมในอิสลามไว้ว่า เป็นการขัดเกลาจิตใจ การสร้างจิตพิสัย และการอบรมปลูกฝังแบบเป็นลำดับขั้นอย่างมีความต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะของตัวบุคคล ให้มีการควบคุมอย่างเป็นระบบและประพฤติตนได้เหมาะสมตามกาลเทศะ ส่งผลให้มนุษย์มีความสมบูรณ์และมีความสุข ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า อีกทั้ง วิสุทธิ์ บิลลาเต๊ะ และ ฉันทัส ทองช่วย (Binlateh & Thongchuy, 2010, p. 61) ยังกล่าวอีกว่า การดำรงอยู่ การเปลี่ยนแปลง และ

การพัฒนาใด ๆ ต้องเริ่มจากฐานคิดภายในจิตใจของมนุษย์ก่อน จากนั้นจึงค่อยเจริญงอกงามสู่การมองชีวิตอย่างเป็นองค์รวมต่อไป

การจัดการสิ่งแวดล้อม ถือเป็นอีกประเด็นที่มีความสำคัญและเชื่อมโยงกับการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน ซึ่งพี่น้องมุสลิมในชุมชนทุ่งคำเสาดต่างร่วมมือร่วมใจกันสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีในชุมชน โดยเริ่มต้นจากมัสยิด อันเป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน ให้มีความสะอาด ปลอดภัย ซึ่งช่วยสร้างความสงบสุขให้แก่จิตใจของผู้เข้ามาในบริเวณมัสยิดได้เป็นอย่างดี สะท้อนถึงความศรัทธาในศาสนาอิสลามของคนในชุมชนนั้น ๆ อันที่จริงแล้ว การมีสิ่งแวดล้อมที่ดีและความสะอาดนี้ ล้วนสอดคล้องกับหลักการที่ศาสนาอิสลามได้บัญญัติไว้เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของมุสลิมให้มีความเป็นอยู่ที่ดีท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ดี โดยมุสลิมมีหน้าที่ต้องดูแลรักษา ดังที่ มุฮัมมัด อุมร์, ชัฟรา (Chapphra, 2000, p. 5) อธิบายว่า ความสะอาดเป็นส่วนหนึ่งของความศรัทธา เป็นจรรยาบรรณที่มุสลิมพึงปฏิบัติ ซึ่ง อาคิส พิทักษ์คุมพล (Phithakkumphon, 2011, p. 48) ก็อธิบายว่า สิ่งแวดล้อมทั้งมวลนั้น อิสลามเชื่อว่าล้วนมาจากองค์อัลลอฮ์ ซึ่งเป็นผู้ประทานให้มนุษย์ได้ใช้ในการดำรงชีวิต ดังนั้น การจัดการสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในสภาพที่ดี สะอาด และปลอดภัย จึงเป็นหน้าที่ของมุสลิมที่พึงปฏิบัติ ทั้งโดยการใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่า และการดูแลรักษาสิ่งที่พระองค์ได้ประทานให้มา โดยนัยนี้ มัสยิดกับการจัดการสิ่งแวดล้อม จึงเป็นบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งของผู้ศรัทธาต่ออัลลอฮ์ อันสะท้อนถึงความยั่งยืนของการพัฒนาชุมชนนั้น ๆ อีกด้วย ทั้งนี้ ระพีพรรณ มุฮัมหมัด และ จินตนา อมรสงวนสิน (Muhammad & Amornsanguansin, 2014, p. 17) ได้กล่าวถึงการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เน้นการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนมุสลิม กมาลุลอิสลาม ริมคลองแสนแสบ แขวงทรายกองดินใต้ เขตคลองสามวา กรุงเทพมหานคร ที่อิหม่ามซึ่งถือเป็นผู้นำชุมชนใช้การกระจายเสียงตามสายอย่างต่อเนื่อง และการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยการประยุกต์หลักศาสนาถ่ายทอดผ่านเสียงตามสาย เพื่อให้คนในชุมชนเข้าใจเรื่องสิ่งแวดล้อมที่มุสลิมทราบที่อยู่แล้วนั้น ให้มีการนำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อเตือนใจให้ทุกคนช่วยกันดูแลรักษาสรรพสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ประทานให้ โดยทำซ้ำ ๆ เช่นนี้ จนกระทั่งชาวบ้านตระหนักถึงสิ่งแวดล้อมที่ดีตามหลักอิสลามในที่สุด เช่นเดียวกับการที่มัสยิดดารุลอามีนได้รับรางวัลมัสยิดที่มีการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับดี ประจำปี 2557 ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงการน้อมนำและปฏิบัติตามหลักศาสนาของคนในชุมชน ซึ่งถือเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่องค์กรทางศาสนาในการจัดสิ่งแวดล้อม อันเป็นการเดินตามครรลองที่ถูกต้องในอิสลาม

ปฏิบัติการไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง มัสยิดเปรียบเสมือนศาลยุติธรรมที่ใช้พิจารณาและระงับข้อพิพาทที่เกิดขึ้นระหว่างคู่กรณีต่าง ๆ ใญ่ยุติในระดับชุมชน เพื่อสร้างความสมานฉันท์ ให้อภัย และรู้จักสามัคคีกันในกลุ่มมุสลิม อันเป็นคำสอนที่บัญญัติไว้ในหลักอิสลามเช่นกัน ในกรณีนี้ อิหม่ามนอกจากจะมีบทบาทในการเป็นผู้นำทางศาสนาแล้ว ยังเป็นคนกลางในการไกล่เกลี่ยและพิพากษาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นร่วมกับชาวมุสลิมด้วยกันในชุมชน โดยชุมชนเห็นว่าการใช้แนวทางนี้จะทำให้เกิดความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย เพราะหลักอิสลามเน้นย้ำในความยุติธรรม เห็นได้ว่า บทบาทของมัสยิดในพื้นที่ศึกษาในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนนั้น ถือเป็นแบบอย่างการจัดการชุมชนตามวิถีอิสลาม ซึ่งอธิบายได้ด้วยหลักอิสลามที่บัญญัติไว้ เริ่มต้นตั้งแต่คำกล่าวที่ว่า “อิสลามคือศาสนาแห่งสันติภาพ” ซึ่งสะท้อนได้จากคำทักทายที่เป็น

สิ่งยืนยันถึงความมุ่งมั่นของอิสลามในการสร้างสันติภาพ นั่นคือ การให้سلامที่ว่า “*อัลสลามุ อะลัยกุม วะรอฮุมะตุลลอฮิ วะบารอกาตุฮุ*” (ขอความสันติ ความเมตตา และความจำเริญจากอัลลอฮ์จงมีแต่ท่าน) อันเป็นถ้อยคำที่ใช้ในการทักทายระหว่างศรัทธาชน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (Japakiya, 2004, pp. 20-21) หรือหลักความยุติธรรม ในส่วนของความสามัคคีกันนั้น มุสลิมทุกคนคือพี่น้องกัน ต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รู้จักให้อภัยกัน ซึ่งอิสลามได้บัญญัติให้เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตแก่มุสลิม (Phithakkumphon, 2011, pp. 88-106) นอกจากนี้ ญะมาล ไกรชิต (Kraichit, 2010, p. 122) และ อะหมัด อิบรอฮีม อูซุชิน (Abusin, 2010, p. 355) ยังอธิบายว่า หน้าที่ของสังคมอิสลามคือ การดำรงไว้ซึ่งความยุติธรรมในหมู่ มนุษยชาติ การจัดระบบการดำเนินชีวิต เศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนการสร้างให้เกิดภาวะเยียบและการปกครองที่ดี ดังที่ รอมีอลี ลอมา และ วันพิชิต ศรีสุข (Lorma & Srisook, 2015, p. 187) ได้กล่าวถึงการปกครองของชุมชนมัสยิดดารุลอีมาน ตำบลเยื่อ อำเภอยี่งอ จังหวัดนราธิวาส ไว้ว่า นอกจากจะอาศัยระเบียบปฏิบัติเชิงโครงสร้างที่กำหนดจากส่วนกลางผ่านก่านัน ผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุข องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือแม้แต่ข้อบัญญัติทางศาสนา และพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 แล้ว ชุมชนยังใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ นำมาปรับประยุกต์ใช้ในการจัดการชุมชน เช่น จารีตประเพณี และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ยังเกาะเกี่ยวกันอย่างแน่นแฟ้น รวมทั้งผู้นำศาสนา ทั้งนี้ สฤชดี ผาอาจ และ มนตรี กรรพุมมาลย์ (Pha-art & Kunphoommarl, 2016, p. 63), Phoborisut (2008, p. 78) และ Parinyasutinun & Bendem-ahlee (2011, p. 110) เห็นว่า ทุนทางสังคมจะนำมาซึ่งการรวมขอม ไว้วางใจ และอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข อาจกล่าวได้ว่า สิ่งเหล่านี้ล้วนอำนวยประโยชน์ให้เกิดการสร้างกฎและกติกา เพื่อการปกครองดูแลกันเองภายในชุมชนได้เป็นอย่างดี

มัสยิดกับการเป็นพื้นที่ปฏิบัติการสื่อสารชุมชน ผลการศึกษาสะท้อนถึงบทบาทของมัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสาในการเป็นศูนย์กลางการสื่อสารของชุมชน ที่คนในชุมชนและนอกชุมชน หน่วยงานของรัฐ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน และองค์กรต่าง ๆ ใช้เป็นสถานที่กระจายข่าวสารให้แก่คนในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลอย่างทั่วถึง โดยมีผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดเป็นผู้ประสานงานหรือรับส่งต่อข้อมูลข่าวสารนั้น ๆ ถือเป็นกรสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เป็นกลไกการจัดการชุมชนอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งปฏิบัติการสื่อสารเช่นนี้มีในหลายชุมชนมุสลิม ดังที่ Padunchewit (2011, pp. 53-54) อธิบายว่า การสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมถือเป็นพื้นฐานสำคัญในการพัฒนาอย่างยั่งยืนของชุมชน และ บุราณี เวียงสิมมา (Wiangsamma, 2014, p. 7) ที่กล่าวถึงการสื่อสารเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์น้ำคลองแสนแสบของชุมชนมัสยิดกมาลุลอิสลาม แขวงทรายกองดินใต้ เขตคลองสามวา กรุงเทพมหานคร ไว้ว่า โครงการเสียงตามสายเป็นเครื่องมือการสื่อสารแบบแรก ๆ ที่ทดลองใช้ เพื่อทำความเข้าใจกับชาวบ้านในทุกเรื่อง จากจุดเริ่มต้นด้วยลำโพงเพียง 10 ตัว ยกระดับเป็นเครื่องขยายเสียงกว่า 400 เครื่อง จนถึงกว่า 700 เครื่อง ทว่าทั้งชุมชน ส่งผลต่อการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องตรงกันต่อสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในชุมชนที่อาศัยอยู่ เกิดการระดมกำลังของนักเรียนที่เรียนศาสนา ผู้ปกครอง และชาวบ้าน มาลงคลองแสนแสบเพื่อลากผักตบชวาและขยะที่มีอยู่ในคลอง ขึ้นมาบนสองฝั่งคลอง พร้อมประสานงานกับองค์กรภายนอก ทั้งสำนักงานเขต ค่ายทหาร เรือนจำ และหน่วยงานเอกชนอื่น ๆ เพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์น้ำ

คลองแสนแสบ จากนั้นโครงการพัฒนาคลองแสนแสบอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นต่อมา ก็ประสบความสำเร็จอย่างที่คาดหวัง

การจัดการสวัสดิการชุมชนตามวิถีอิสลาม จากผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นอีกบทบาทสำคัญของมัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสาที่มีต่อการพัฒนาชุมชน โดยการจัดการตามวิถีอิสลามที่บัญญัติให้มุสลิมต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และมีความสามัคคีกัน (Phithakkumphon, 2011, pp. 95-105) ดังจะเห็นได้จากการมีกองทุนชะกาตเพื่อสวัสดิการชุมชน ซึ่งถือเป็นรูปแบบการจัดการสวัสดิการตามแนวทางอิสลามที่เป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงให้กับผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ทั้งนี้ ชะกาตเป็นปรัชญาที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจอิสลาม อันเป็นส่วนประกอบที่ขาดไม่ได้ในระบบการเงินของอิสลาม หรืออีกนัยหนึ่งนั้น ชะกาตถือเป็นแกนหลักของเศรษฐกิจอิสลามที่ช่วยในการขจัดความยากจนกระจายรายได้ และกระตุ้นเศรษฐกิจ ตลอดจนเป็นการประกันเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและการเป็นอยู่ที่ดีของสังคม (ซอบาฮุดดีน ซาอิม (Sa-im), 2009, p. 103)) นอกจากนี้ อ๋อมีใจ วงษ์มณฑา (Wongmontha, 2015, p. 88) ยังอธิบายว่า ชะกาตเป็นทรัพย์สินที่ศาสนาอิสลามได้บัญญัติให้เจ้าของทรัพย์สินนั้น มีหน้าที่ต้องจ่ายให้แก่บุคคล ซึ่งเป็นผู้มีสิทธิได้รับชะกาต ตามหลักเกณฑ์และเงื่อนไขที่บัญญัติศาสนาอิสลามได้กำหนดไว้ ซึ่ง สุพรรณิ ไชยอำพร และ ฐิติญา วิมลวัฒน์ (Chai-umporn & Wimonwat, 2013, p. 2) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า หลักคำสอนนี้นำมาสู่การแบ่งปันให้แก่ผู้อื่น เช่นเดียวกับ ศิริวรรณ ศิริบุญ (Siriboon, 2013, p. 42) ที่กล่าวถึงชุมชนสุเหร่าบ้านดอน ริมคลองแสนแสบ แขวงคลองตันเหนือ เขตวัฒนา กรุงเทพมหานคร ไว้ว่า ชะกาตถือเป็นฐานรากที่สำคัญของระบบสวัสดิการสังคมของชุมชน โดยได้รับการบริจาคด้วยสัดส่วนร้อยละ 2.5 ต่อปี จากผู้มีฐานะดี เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลคนในชุมชนที่มีความยากลำบากหรือประสบปัญหาทางการเงิน เนื่องจากศาสนาอิสลามถือว่าการดูแลและให้สวัสดิการแก่สังคมเป็นศีลธรรมประการหนึ่ง ฉะนั้น การจ่ายชะกาต นอกจากจะเป็นการกระจายความมั่งคั่งและส่งเสริมความเสมอภาคด้านเศรษฐกิจแล้ว ยังเป็นเสมือนการขจัดความยากจนที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งยังเป็นการหล่อเลี้ยงน้ำใจ อันก่อให้เกิดการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชน ซึ่ง Anderson (2008, p. 96) มองว่าความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เหล่านี้จะนำมาซึ่งมิตรภาพที่ยั่งยืนของคนในชุมชน อีกทั้งยังทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีศักดิ์ศรี โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว

สรุปได้ว่า มัสยิดเป็นพื้นที่ที่มีบทบาทในการปฏิบัติการจัดการชุมชนที่หลากหลายดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยมีมัสยิดเป็นศูนย์กลางการศึกษา เพื่อพัฒนาคนในชุมชนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข เมื่อมีปัญหาหรือความขัดแย้งเกิดขึ้น มัสยิดก็จะทำหน้าที่เป็นสถาบันการปกครอง เพื่อใช้ในการพิจารณาจัดการความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างพี่น้องชาวมุสลิม นอกจากนี้ ยังมีการจัดตั้งกองทุนชะกาต เพื่อช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในชุมชน สิ่งเหล่านี้ล้วนทำให้มัสยิดยังคงดำรงอยู่และเป็นศูนย์รวมจิตใจให้แก่พี่น้องมุสลิมในชุมชนได้อย่างมั่นคง

มองมัสยิดผ่านการพัฒนาองค์การสู่การเป็นองค์การร่วมสมัย

มัสยิดเป็นองค์การหนึ่งของชุมชนที่มีบทบาทหลากหลายในการขับเคลื่อนการพัฒนา ภายใต้รูปแบบการจัดการชุมชนตามวิถีอิสลาม เมื่อนำแนวคิดการพัฒนาองค์การมาอธิบายความเป็นองค์การของมัสยิดในฐานะที่เป็นหน่วยทางสังคม สามารถเทียบเคียงการให้นิยามขององค์การในความหมายของ Daft (2007, p. 10) มาอธิบายได้ว่า องค์การเป็นหน่วยทางสังคมที่มีเป้าหมายโดยตรง ซึ่งมีการออกแบบระบบโครงสร้างและการประสานกิจกรรมต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมภายนอก รวมทั้งชี้ว่าองค์ประกอบสำคัญขององค์การ ได้แก่ คน และความสัมพันธ์ของคนเหล่านั้นกับผู้อื่น อีกทั้งยังสามารถอธิบายได้ในแง่ที่ว่า มัสยิดเป็นองค์การแห่งการเรียนรู้ของชุมชนที่มีการพัฒนาและจัดการความรู้อย่างต่อเนื่อง ขณะที่ Cornelissen (2005, pp. 758-761) ได้กล่าวถึงการนำคำว่าองค์การมาเปรียบเทียบกับสิ่งอื่นไปพร้อมกัน เช่น อัตลักษณ์ขององค์การ และวัฒนธรรมขององค์การ นอกจากนี้ มัสยิดยังถือเป็นองค์การที่มีความเป็นพลวัต นั่นคือ มีการปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา อันเกิดจากปัจจัยที่หลากหลาย โดย Cummings & Worley (2005, pp. 4-6) อธิบายว่า ปัจจัยที่มีผลต่อความเปลี่ยนแปลงขององค์การที่สำคัญ ได้แก่ โลกาภิวัตน์ เทคโนโลยีสารสนเทศ และนวัตกรรมที่เกิดจากความเปลี่ยนแปลงของโลก อันเกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีเติบโตอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยี กระนั้นก็ตาม ไม่เพียงแต่องค์การเอกชน มัสยิดที่เป็นเช่นนั้น แต่ทว่า ทุกหน่วยทางสังคมย่อมมีความเป็นพลวัตและต้องมีการปรับตัวไปตามสถานการณ์ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องวางแผนการพัฒนาองค์การ เพื่อให้องค์การสามารถดำรงได้อยู่ต่อไป ทั้งนี้ ความโดดเด่นอีกประการที่ปรากฏชัดจากกรณีมัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสา นั่นคือ การจัดการชุมชนมุสลิมที่ครอบคลุมทุกมิติ อันสะท้อนถึงความยั่งยืน ทั้งด้านศาสนา สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ดังที่ จารุโส สูดคีรี (Soodkeeree, 2015, p. 14) ได้อธิบายถึงลักษณะขององค์กรชุมชนไว้ว่า มักดำเนินการในสิ่งที่สอดคล้องกับความยั่งยืนของชุมชนในมิติต่าง ๆ อันได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม ภูมิปัญญา และวัฒนธรรม รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ความโดดเด่นอีกประการของชุมชนมุสลิมทุ่งตำเสา คือ การมีผู้นำที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะผู้นำทางศาสนา ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการใช้พื้นที่มัสยิดในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชน เช่นเดียวกับ Wirtenberg, Lipsky, Abrams, Conway & Slepian (2007, pp. 11-20) ที่เห็นว่า อนาคตของการพัฒนาองค์การนั้นขึ้นอยู่กับคน เนื่องจากคนสามารถขับเคลื่อนความยั่งยืนขององค์การได้ นั่นคือ การจัดการชุมชนย่อมขับเคลื่อนด้วยคนที่อาศัยอยู่ในลักษณะของกลุ่มที่เป็นทางการและกลุ่มที่ไม่เป็นทางการดังได้กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะผู้นำ ซึ่ง อุทัย ปริญญาสุทธินันท์ (Parinyasutinun, 2015, p. 17) และ อุทัย ปริญญาสุทธินันท์ (Parinyasutinun, 2016, p. 137) ถือเป็นกุญแจสำคัญของการจัดการชุมชนและการพัฒนาชุมชนอย่างเห็นได้ชัด

อย่างไรก็ตาม มัสยิดเป็นเพียงองค์การหนึ่งในชุมชนที่เป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาชุมชนตามวิถีอิสลาม อันเป็นอัตลักษณ์เฉพาะของชุมชนมุสลิม แต่ในชุมชนหนึ่ง ๆ ก็อาจมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ดังนั้น จึงมีหน่วยทางสังคมอีกหลาย ๆ หน่วยที่อาจมีสถานะเป็นองค์การและองค์กร ซึ่งขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนไปพร้อมกัน หรือต้องร่วมมือกัน เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล และองค์กรชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

โดยแต่ละองค์กรหรือองค์กรก็จะมีบุคคลที่อยู่ในบทบาทที่เป็นกลไกสำคัญของการขับเคลื่อนการจัดการองค์กรหรือองค์กรเหล่านั้น ซึ่งจำเป็นต้องพัฒนาองค์กรให้สอดคล้องกับพลวัตการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย ดังที่ Pettigrew, Woodman & Cameron (2001, pp. 697-705) ได้กล่าวถึงการวิจัยการเปลี่ยนแปลงขององค์กรว่า เปรียบได้กับกระบวนการเปลี่ยนแปลงรูปร่างของแมลงที่เรียกว่า “เมตามอร์ฟอซิส” อันหมายถึง งานวิจัยและงานเขียนที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงขององค์กรนั้น จะสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงองค์กรในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปอย่างเป็นขั้นเป็นตอน โดยขั้นตอนเหล่านี้มักใช้กระบวนการที่หลากหลายที่ช่วยสร้างความเข้มแข็ง จากการเชื่อมโยงระหว่างศาสตร์ด้านการศึกษา องค์กรและสังคมศาสตร์เข้าด้วยกัน ขณะที่ Marshak & Grant (2008, p. 58) เห็นว่า การพัฒนาองค์กรยังขาดการถกเถียงและอภิปรายเชิงเปรียบเทียบระหว่างคุณค่าของการพัฒนาองค์กรแบบดั้งเดิมและการพัฒนาองค์กรในทางปฏิบัติที่เน้นถึงความสามารถในการดำรงอยู่และการเติบโตขององค์กร ทั้งนี้ Bruce, Connell, Higgins & Mahoney (2011, p. 141) ย้ำว่า วาทกรรมถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการที่ผู้นำต้องกระทำ นอกจากนี้ Meyer & Meyer (2011, p. 12) ยังอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า การพัฒนาองค์กรในอนาคตยังจำเป็นต้องมีการวิจัยเกี่ยวกับประสิทธิผลขององค์กรอย่างต่อเนื่อง เพื่อแสดงให้เห็นถึงผลการศึกษาที่มีความเป็นเหตุเป็นผลและยอมรับได้

สรุปได้ว่า แนวโน้มของการพัฒนาองค์กรนั้น สะท้อนให้เห็นมุมมองที่หลากหลายและแตกต่างกัน อันได้แก่ **ประการแรก** การพัฒนาองค์กร เป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปอย่างเป็นขั้นตอน **ประการที่สอง** การพัฒนาองค์กร เน้นความสามารถในการดำรงอยู่และการเติบโตขององค์กร รวมทั้งต้องมีการเปลี่ยนแปลงวาทกรรมองค์กรด้วย **ประการที่สาม** การพัฒนาองค์กร จำเป็นต้องศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประสิทธิผลขององค์กรอย่างต่อเนื่อง และ**ประการที่สี่** การพัฒนาองค์กร จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับคน เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการชุมชน โดยเฉพาะผู้นำ ต้องตระหนักถึงเนื่องจากส่งผลต่อการพัฒนาองค์กรอย่างไม่อาจปฏิเสธได้

อนึ่ง ท่ามกลางสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนั้น จะเห็นได้ว่า องค์กรด้านศาสนามีการปรับตัวด้วยการมีบทบาทที่หลากหลายต่อชุมชน ภายใต้วิถีความเชื่อ ความศรัทธาของชุมชนนั้น ๆ ดังสะท้อนได้อย่างชัดเจนจากกรณีมัสยิดในชุมชนทุ่งตำเสา ซึ่งในปัจจุบันนี้ มัสยิดได้กลายเป็นพื้นที่ปฏิบัติการจัดการชุมชนบนวิถีอิสลาม ทั้งด้านการสืบทอดศาสนา การจัดการศึกษา การจัดการสิ่งแวดล้อม การจัดการปกครอง การจัดสวัสดิการชุมชน และการสื่อสารชุมชน ทั้งยังถือว่ามัสยิดเป็นองค์กรที่ขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่มีความหลากหลายและซับซ้อน รวมทั้งยังต้องปะทะสังสรรค์กับองค์กรในรูปแบบอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน บนพื้นฐานของผลประโยชน์ร่วมที่เป็นที่ยอมรับได้ของแต่ละฝ่าย ฉะนั้น มัสยิดจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะต้องมีการพัฒนาองค์กร ซึ่งถือเป็นแนวคิดที่มีประโยชน์อย่างมากต่อการนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ทั้งในแง่การปฏิบัติ และการเติมเต็มความคิดให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ เพื่อให้ชุมชนเกิดการพัฒนาย่างยั่งยืนและพร้อมเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างมั่นคง

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย ควรศึกษาวิจัยโดยใช้ชุดคิดหรือชุดความรู้ใหม่ ๆ มาจัดกระทำกับองค์กรชุมชนให้หลากหลายยิ่งขึ้น เนื่องจากองค์กรดังกล่าวมักถูกศึกษาวิจัยในประเด็นซ้ำ ๆ ที่สามารถคาดเดาผลการศึกษาได้ไม่ยากนัก ซึ่งจะเป็นเช่นนั้นได้ ย่อมจำเป็นที่นักวิจัยต้องสร้างหรือริ่สร้างชุดคิดหรือชุดความรู้ของตน ในลักษณะที่สิ้นไหลและบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างสมเหตุสมผล โดยมีกุญแจสำคัญอยู่ที่การตั้งคำถามหรือข้อสงสัยใหม่ ๆ เพื่อหาคำตอบที่จะทำให้เกิดการพัฒนาต่อไป โดยเฉพาะการสร้างวาทกรรมใหม่ ๆ หรือการใช้วาทกรรมเป็นเครื่องมือในการจัดการองค์การ อันจักนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชนได้ในที่สุด

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการพัฒนา การจัดการเพื่อนำไปสู่การพัฒนาชุมชนนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายการพัฒนาชุมชนควรให้ความสำคัญกับการขับเคลื่อนการพัฒนาที่มีความสอดคล้องกับบริบทของชุมชนอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สอดคล้องตามหลักคำสอนของแต่ละศาสนาที่คนในแต่ละชุมชนมีความศรัทธาและยึดถือปฏิบัติ โดยต้องดึงเอาศักยภาพของผู้นำที่เกี่ยวข้องเข้ามาใช้ให้เป็นประโยชน์ ในฐานะหุ้นส่วนของการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน อันจักนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดียิ่งขึ้น

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนวิจัยคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ สัญญาเลขที่ บ.002/59

เอกสารอ้างอิง

- Abusin, A. I. (2010). *Management in Islam* (H. Jehdoh, Trans.) [In Thai]. Songkhla: IQ Medea.
- Anderson, W. W. (2008). Andaman Coast Muslim Social Circles and Friendship Networks. *Manusya: Journal of Humanities, Special Issue, 16*, 82-98.
- Arsamongtham, J. (2010). The Relationship between Organizational Culture and Knowledge Management of SME Entrepreneurs [In Thai]. *Panyapiwat Journal, 2*(1), 104-112.
- Binlateh, W. and Thongchuay, C. (2010). The Process of Muslim Identity Conservation and the Strengthening of the Community: A Case Study of Masjid Ban Nuae Community [In Thai]. *AL-NUR Journal, 5*(9), 55-66.

- Bruce, B. C., Connell, J. M., Higgins, C. & Mahoney, J. T. (2011). The Discourse of Management and the Management of Discourse. *International Journal of Strategic Change Management*, 3(1/2), 141-154.
- Chai-umporn, S. and Wimonwat, T. (2013). Food Management at Family Level according to Muslim Way of Life and the Mobilization Process to Attain Food Security in the Family: A Study of Ban Cha Jai Community Chaiyo District, Ang Thong Province [In Thai]. *Journal of Social Development*, 15(2), 1-16.
- Chapphra, M. U. (2000). *Islam and Economic Development* (B. Binkasun, Trans.) [In Thai]. Nonthaburi: Off-set Press.
- Cornelissen, J. P. (2005). Beyond Compare: Metaphor in Organization Theory. *Academy of Management Review*, 30(4), 751-764.
- Cummings, T. G. & Worley, C. G. (2005). *Organization Development and Change* (8th ed.). Ohio: Thomson South-Western.
- Daft, R. L. (2007). *Understanding the Theory and Design of Organizations*. China: Thomson South-Western.
- Japakiya, I. L. (2004). *Islam: The Religious of Peace* (3rd ed., S. Usman, Trans.) [In Thai]. Pattani: Yala Islamic College.
- Kraichit, Y. (2010). *Muslim Etiquette* (Vol. 2) [In Thai]. Phra Nakhon Si Ayutthaya: Sai Samphan.
- Lorma, R. and Srisook, W. (2015). Gender Roles in the Development of the Darull Iman Mosque Community Baan Bumeakiya, Yi-ngo District, Narathiwat Province [In Thai]. *Journal of Humanities and Social Sciences, Prince of Songkla University*, 11(1), 173-194.
- Marshak, R. J. & Grant, D. (2008). Organizational Discourse and New Organization Development Practices. *British Journal of Management*, 19, S7-S19.
- Meyer, W. S. & Meyer, B. M. (2011). Organization Development: Yesterday, Today and Tomorrow. *2011 Student Research Conference Submission University of Minnesota, April 3, 2011*.
- Muhamad, R. and Amornsa-nguansin, C. (2014). Islam and Sustainable Development: A Case Study of Masjid Kamalulislam Community, Khlong Saen Saep, Bangkok [In Thai]. *Rajabhat Rambhai Barni Research Journal*, 8(1), 12-20.

- Padunchewit, J. (2011). Koiruttukwa: A Case in Community Transformation through Participatory-Advocacy Communication. *NIDA Case Research Journal*, 3(1), 29-62.
- Parinyasutinun, U. (2015). Community Management: Concepts and Theories Needing to be Reviewed [In Thai]. *Modern Management Journal*, 13(2), 11-21.
- Parinyasutinun, U. (2016). Community Development: Reviewed Issues in Changing Society [In Thai]. *Journal of Social Development*, 18(1), 123-141.
- Parinyasutinun, U. & Bendem-ahlee, S. (2011). Community Rights: The Role of Social Movements in the Community. *Rangsit Journal of Arts and Sciences*, 1(2), 105-111.
- Pettigrew, A. M., Woodman, R. W. & Cameron, K. S. (2001). Studying Organizational Change and Development: Challenges for Future Research. *Academy of Management Journal*, 44(4), 697-713.
- Pha-art, S. and Kunphoommarl, M. (2016). The Dynamics of Social Capital Management in Multi-Religious Societies: A Case Study of the Tumbon Tsaikhao Community in Amphor Kokpoe, Pattani Province, Thailand [In Thai]. *Journal of Social Development*, 18(1), 61-84.
- Phithakkumphon, A. (2011). *The Way of Life of Muslim: The Fundamental Ethics for Youth* [In Thai]. Bangkok: Sheikhul Islam Office.
- Phoborisut, P. (2008). Understanding the Identity of the Thai Muslim Community of Kudi Khao in Thonburi, Bangkok. *Manusya: Journal of Humanities, Special Issue*, 16, 68-81.
- Raksamani, A. I. (2008). Multicultural Aspects of the Mosques in Bangkok. *Manusya: Journal of Humanities, Special Issue*, 16, 114-134.
- Rattanapreechawetch, N. (2009). Organizational Innovation of Small and Medium Enterprises (SMEs) based on the Concept of Learning Organization [In Thai]. *Panyapiwat Journal*, 1(1), 142-153.
- Ruangkoon, J. (2013). Organizational Change: Concepts, Process and the Roles of Human Resource Professional [In Thai]. *Panyapiwat Journal*, 5(1), 194-203.
- Sa-im, S. (2009). *zækæ.h Management in Modern Muslim Society* (W. Wankwan, Trans.) [In Thai]. Bangkok: Chulalongkorn University.

- Sanasen, W. (2012). Mihrab: The Center of Muslim Faith and the Heart of the Mosque [In Thai]. *Institute of Culture and Arts Journal*, 14(1), 69-76.
- Sanasen, W. (2015). The Architectural Style of the Tonson Mosque Mihrab and Its Influence on the Islamic Faith [In Thai]. *Damrong Journal*, 14(1), 97-124.
- Siriboon, S. (2013). Social Mechanism that lead to the Strengthening of the Community under the Population Dynamic: Case Study of Surao Ban Don Community [In Thai]. *Journal of Thai Studies*, 8(2), 25-58.
- Sohsan, J., Apichatvullop, Y., and Thongyou, M. (2008). Nur-Al-Iman Islamic Mosque Community and the Construction of Muslim Community in the Pluralistic Society of Isan [In Thai]. *Journal of Mekong Societies*, 4(1), 53-92.
- Soodkeeree, J. (2015). Sustainable Community Development Model [In Thai]. *Journal of Southern Technology*, 8(2), 9-16.
- Tohthuan, M. and Wae-U-Seng, N. (2010). Concepts and methods in Islamic Ethical Nourishing [In Thai]. *AL-NUR Journal*, 6(11), 69-83.
- Wiangsimma, B. (2014). The Use of Communication to Create People Participation in Water Conservation at Khlong Saen Saep: Masjid Kamal-Ul-Islam Community, Bangkok [In Thai]. *Rom Phruet Journal*, 32(1), 1-22.
- Wirtenberg, J., Lipsky, D., Abrams, L., Conway, M. & Slepian, J. (2007). The Future of Organization Development: Enabling Sustainable Business Performance through People. *Organization Development Journal*, 25(2), 11-20.
- Wongmontha, A. (2015). An Analytical Study of Believers' Characteristics in Surat al-Mu'minin Ayat1-11: The Thesis De-codified [In Thai]. *Rusamilae Journal*, 36(1), 85-90.
- Wutthirong, P. (2014). Organizational Innovativeness Conceptual Framework: Integration of Resource Based View and Learning Organization Concept [In Thai]. *NIDA Development Journal*, 54(1), 21-48.